

Examen HAVO
2021

tijdvak 1
vrijdag 21 mei
13.30 - 16.00 uur

tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 34 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 74 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Dit examen gaat over kunstenaars, architecten en vormgevers die door te reizen of zich op andere wijze te verdiepen in de ander of het onbekende, inspiratie of kennis opdeden die van invloed is geweest op hun werk.

Metrostations

Vragen bij afbeelding 1 tot en met 8

Metrostations zijn, net als treinstations, plekken die tot de verbeelding spreken. Het zijn hoogstandjes van technische vernieuwing en ze worden vaak aantrekkelijk vormgegeven.

Op afbeelding 1 en 2 zie je het Mayakovskaya-metrostation in Moskou. Het ondergrondse station uit 1938 ligt aan de metrolijn die het centrum van Moskou verbindt met het vliegveld buiten de stad.

Veel metrostations kregen in die tijd een voorname en klassieke uitstraling. De architectuur van het Mayakovskaya-metrostation vertoont overeenkomsten met Romeinse architectuur, zoals het Pantheon. Je ziet het interieur van het Pantheon op figuur 1.

figuur 1

Bekijk figuur 1 en afbeelding 1 en 2.

- 3p 1 Noem drie aspecten van de stationsarchitectuur die overeenkomen met Romeinse architectuur zoals die van het Pantheon op figuur 1.

Bekijk afbeelding 1 en 2.

De vorm van de (perron)overkapping is gebaseerd op een ovaal in plaats van op een cirkel.

- 1p **2** Leg uit dat door toepassing van de ovaalvorm in de overkapping het gevoel van weidsheid wordt versterkt.

Het station ligt metersdiep onder de grond, en is zo vormgegeven dat de indruk wordt gewekt van direct contact met de wereld boven de grond.

Op afbeelding 3 zie je een van de 34 mozaïeken die aangebracht zijn in de overkapping van het perron. Deze mozaïeken dragen bij aan de indruk dat je vanuit de ondergrondse tunnel toch contact met buiten hebt.

Bekijk afbeelding 1 tot en met 3.

- 2p **3** Leg uit op welke manier
- het mozaïek op afbeelding 3 bijdraagt aan die indruk, en
  - de verlichting bijdraagt aan die indruk.

De voorstellingen in de mozaïeken verwijzen naar het alledaagse leven in de Sovjet-Unie rond 1938. De toenmalige leider van de Sovjet-Unie, Jozef Stalin, noemde de metro in Moskou "een van de beste scholen in de stad die op elke dag, elk uur en elke minuut de grootsheid van het socialisme leert aan de Russische bevolking".

Bekijk afbeelding 1 tot en met 3.

- 2p **4** Leg uit dat zowel de **voorstelling** in het mozaïek op afbeelding 3 als de **vormgeving** van het Mayakovskaya-station bijdraagt aan deze 'scholing'.

In 2018 werd in Amsterdam een nieuwe metrolijn in gebruik genomen: de Noord/Zuidlijn. Op afbeelding 4 en 5 zie je Station Noorderpark, dat ontworpen werd door Benthem Crouwel Architects.

Op figuur 2 zie je het eerste ontwerp van dit metrostation. In dit ontwerp eindigt de overkapping van het station een stukje voorbij de trap.

figuur 2

Op afbeelding 4 en 5 zie je dat het architectenbureau de overkapping uiteindelijk heeft doorgetrokken tot ver boven de perrons. Deze overkapping is dynamischer vormgegeven dan in het eerste ontwerp. *Vergelijk figuur 2 met afbeelding 4 en 5.*

- 2p 5 Leg aan de hand van twee aspecten van de vormgeving uit dat de uiteindelijke overkapping dynamischer is dan het eerste ontwerp.

Bekijk afbeelding 4 en 5.

De overkapping bestaat uit een skeletconstructie. Door toepassing van een dergelijke constructie wordt de ruimte op het perron gebruiksvriendelijker voor de reizigers.

- 2p 6 Beschrijf twee eigenschappen van de skeletconstructie en leg bij elke eigenschap uit welk voordeel die aan de reizigers biedt.

Op afbeelding 6 en 7 zie je het kunstwerk *De 7 poorten* van kunstenaarsduo Persijn Broersen en Margit Lukács. Dit kunstwerk werd speciaal gemaakt voor Station Noorderpark en staat op een plek tussen de spoorrails, in het verlengde van de perrons. Deze plek is gemarkeerd op afbeelding 4. Op afbeelding 8 zie je een digitaal schetsontwerp.

Bekijk afbeelding 6, 7 en 8.

Het kunstwerk doet op het eerste gezicht denken aan een ruïne. Toch zie je duidelijk dat het geen ruïne is.

- 2p 7 Beschrijf twee aspecten van het kunstwerk die duidelijk maken dat het geen ruïne is.

De kunstenaars hebben zich bij dit werk laten inspireren door de stadsontwikkeling van Amsterdam-Noord. Oude bakstenen fabrieken en arbeiderswoningen werden gesloopt of boden na ingrijpende verbouwingen plaats aan trendy bedrijfjes en nieuwbouwhuizen.

Bekijk afbeelding 6, 7 en 8.

Het kunstwerk *De 7 poorten* is te zien als een poging van de kunstenaars om iets van deze ontwikkeling zichtbaar te maken. Ze omschrijven het kunstwerk als een 'reis vanuit het verleden naar de toekomst'.

- 2p **8** Beschrijf twee manieren waarop deze 'reis vanuit het verleden naar de toekomst' in *De 7 poorten* is verbeeld.

Een kunstreis maken

Vragen bij afbeelding 9 tot en met 13

In de zestiende eeuw reisden veel kunstenaars uit Noord-Europa naar Italië. De Nederlandse kunstenaar Maarten van Heemskerck ging in 1532 naar Rome. Hij was enorm onder de indruk van de stad en bleef er vijf jaar wonen en werken.

Op afbeelding 9 zie je het schilderij *Panorama met de ontvoering van Helena te midden van de wonderen van de klassieke wereld* uit 1535. Van Heemskerck schilderde het in Rome. De scène met de ontvoering (op de voorgrond) komt uit de Griekse mythologie, maar die ontvoering lijkt bijzaak.

Bekijk de voorstelling op afbeelding 9.

- 3p **9** Benoem het belangrijkste onderwerp (thema) van het schilderij. Licht je antwoord toe aan de hand van twee aspecten van de voorstelling.

De schilder heeft er alles aan gedaan om het landschap zo groot en uitgestrekt mogelijk te laten lijken.

- 3p **10** Beschrijf drie manieren waarop de schilder dit heeft bereikt.

Van Heemskerck maakte in Rome verschillende studies van de resten van het Colosseum, soms tot in detail.

Op afbeelding 10 zie je een brokstuk van een zuil: een kapiteel ligt ondersteboven in het zand. Op de achtergrond zie je het Colosseum. Van Heemskerck probeert in deze studie de beschouwer te overtuigen van de grootsheid van de klassieke oudheid.

3p 11 Geef drie manieren waarop hij dit probeert te bereiken in deze studie.

Op afbeelding 11 zie je een zelfportret van Van Heemskerck, waarop hij zichzelf twee keer afbeeldt. Hij maakte dit zelfportret vijftien jaar na zijn terugkeer uit Rome. Het schilderij is te zien als promotie voor zijn werk.

2p 12 Leg aan de hand van de **voorstelling** uit dat het schilderij kan worden gezien als **promotie** voor zijn werk.

De Duitse schilder Hank Schmidt in der Beek en fotograaf Fabian Schubert vormen een kunstenaarsduo. Van 2009 tot 2016 werkte het duo aan het project *Painters Portraits* (Schildersportretten). Daarvoor reisde het duo naar diverse plekken in Europa waar ooit beroemde schilders, zoals Cézanne, Monet en Van Gogh, buiten schilderden.

2p 13 Geef twee redenen waarom kunstenaars in onze tijd, zoals dit Duitse kunstenaarsduo, naar plekken reizen die bijvoorbeeld door Monet en Van Gogh geschilderd zijn.

Op afbeelding 12 zie je de foto die Schubert maakte van zijn collega, schilder Schmidt in der Beek. De schilder heeft zijn ezel op een plek gezet waar vroeger zeer waarschijnlijk andere kunstenaars het uitzicht *en plein air* (in de open lucht) vastlegden.

De foto zelf is het kunstwerk, niet het schilderij op de foto. De foto is daarmee te zien als een commentaar op het schilderen naar de waarneming.

2p 14 Leg aan de hand van afbeelding 12 uit dat het werk van dit kunstenaarsduo te zien is als een commentaar op het schilderen naar de waarneming.

Na zeven jaar aan het project te hebben gewerkt bracht het duo in 2016 een boek uit met de titel *Und im Sommer tu ich malen* (En in de zomer doe ik schilderen). Op afbeelding 13 zie je twee pagina's uit dit boek.

Bekijk afbeelding 12 en 13.

Uit de titel van het boek en uit de foto's is af te leiden dat het duo het maken van kunst, en daarmee ook hun eigen werk, sterk relateert.

- 2p **15** Leg dit uit aan de hand van de titel van het boek. Betrek het fotoproject in de uitleg.

Pionieren

Vragen bij afbeelding 14 tot en met 21

De Duits-Amerikaanse kunstenaar Albert Bierstadt (1830-1902) was in zijn tijd een beroemd landschapsschilder. Met name zijn landschappen met voorstellingen van kolonisten, die vanuit het oosten van de Verenigde Staten naar het toen nog onbekende Wilde Westen trokken om daar een nieuw leven op te bouwen, werden zeer gewaardeerd. Bierstadt nam ooit deel aan zo'n trektocht naar het Westen.

Op afbeelding 14 zie je Bierstadts schilderij *The Oregon Trail* (De Oregonroute). Figuur 3 toont een detail. Je ziet een groep kolonisten die de Oregon route volgen, een reis van bijna 3500 km lang, die maanden duurde.

figuur 3

Bekijk afbeelding 14 en het detail op figuur 3.

Bierstadt roept het beeld op van een avontuurlijke reis.

- 3p **16** Beschrijf drie aspecten van de voorstelling waaruit je kunt afleiden dat de reis avontuurlijk was.

De schilderijen van Bierstadt werden in zijn tijd tentoongesteld in salons, zoals die in Parijs. Een jury bepaalde of een kunstwerk wel voldeed aan de eisen van de Académie en of het kon worden toegelaten. Dit werk van Bierstadt werd destijds toegelaten, onder meer vanwege de vormgeving en de inhoud van het schilderij.

Bekijk afbeelding 14.

- 3p 17 Beschrijf twee aspecten van de **vormgeving** waarom het schilderij voldeed aan de eisen van de Académie, en geef daarna de **voornaamste inhoudelijke reden** waarom het voldeed aan de toelatingseisen.

Eind negentiende eeuw veranderde de waardering voor de landschappen van Bierstadt door de vernieuwingen die de impressionisten brachten op het gebied van landschapsschilderkunst.

Op afbeelding 15 zie je een schilderij van Claude Monet: een landschap met hooimijten uit 1891.

Gelet op het onderwerp landschap, verschilt de manier waarop de impressionisten het landschap benaderen nogal van de manier waarop Bierstadt dat doet.

- 2p 18 Beschrijf twee verschillen tussen de impressionisten en Bierstadt in hun benadering van het onderwerp landschap. Laat vormgevingsaspecten buiten beschouwing.

Een andere vorm van pionieren is een trektocht maken ter ontspanning. Tot op de dag van vandaag trekken mensen eropuit met een caravan of camper. Voor ontwerpers is het een uitdaging om een dergelijk mobiel, compact en toch ook functioneel huisje te ontwerpen.

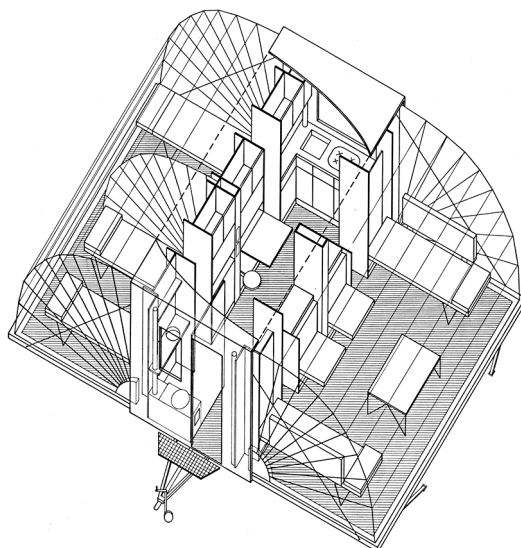
Op afbeelding 16, 17 en 18 zie je *De Markies*. Eduard Böhlingk ontwierp dit huisje in 1985 voor de ontwerpwedstrijd *Tijdelijk Wonen*. Ingeklapt, zoals op figuur 4, is het huisje zo mobiel als een caravan.

figuur 4

Als de lange zijwanden worden uitgeklappt, worden het vloerdelen. Dit zie je op figuur 5.

figuur 5

Bekijk afbeelding 16, 17 en 18 en figuur 4 en 5.

Als je *De Markies* uitklapt, verandert hij van karakter, bijvoorbeeld van een gesloten vorm in een open vorm.

- 3p 19 Noem nog drie (karakter)veranderingen in de vormgeving die ontstaan als je *De Markies* uitklapt.

Bekijk afbeelding 16, 17 en 18 en figuur 4 en 5.

In het ontwerp van *De Markies* zijn kenmerken van modernistische vormgeving terug te vinden.

- 3p 20 Geef drie kenmerken van modernistische vormgeving die je terugvindt in het ontwerp van *De Markies*.

Bekijk afbeelding 16, 17 en 18.

De foto's van *De Markies* zijn gemaakt om het product onder de aandacht van het publiek te brengen. De foto's spelen handig in op gevoelens van vrijheid bij toekomstige klanten: de wens om te leven zoals je zelf wilt.

- 2p 21 Leg aan de hand van twee voorbeelden uit op welke manier **deze foto's** van *De Markies* een beeld van vrijheid creëren.

Op afbeelding 19 en 20 zie je de auto die de Nederlandse kunstenaar Joost Conijn in 2001 zelf bouwde. De auto is van hout en rijdt op een houtgestookte motor. Met deze auto en een aanhanger vol hout erachter reisde Conijn door Oost-Europa. "De auto beweegt zich door Europa van voorval naar voorval", schrijft de kunstenaar. De reizen van Conijn zijn een aaneenschakeling van onvoorziene gebeurtenissen, zoals autopech op afbeelding 21. Hij legt ze vast op foto's en op film, in teksten en in tekeningen.

Bekijk afbeelding 19 en 20.

De *Hout Auto* van Conijn is functioneel: je kunt ermee rijden en dus reizen. Tegelijkertijd is het een kunstzinnig object dat het gangbare beeld van wat een auto is, in twijfel trekt. Zo is de auto van hout gemaakt en dat is nogal primitief vergeleken met de nieuwste materialen waarvan auto's gemaakt zijn.

- 2p **22** Beschrijf nog twee manieren waarop Conijn met *Hout Auto* het gangbare idee van wat een auto is, in twijfel trekt.

Voor Conijn is de auto ook een communicatiemiddel: een middel om onverwachte ontmoetingen te creëren. Zijn moeder zegt daarover: "Dat is eigenlijk zijn interesse, om te zien wat er op de wereld aan de hand is, en dicht bij de mensen te komen. En dat vervolgens vast te leggen." Zo zal het feit dat de auto van hout is, reacties en daarmee ontmoetingen uitlokken.

- 1p **23** Beschrijf nog een manier waarop *Hout Auto* bijdraagt aan het uitlokken van onverwachte ontmoetingen.

Een kunstcriticus schrijft: "Dit kunstproject met de houtwagen lijkt op een langdurige performance waarvan de handeling zich iedere keer op een andere tijd en in een andere ruimte afspeelt."

- 2p **24** Geef twee kenmerken van performancekunst die je herkent in het project *Hout Auto*.

Reisbewijs

Vragen bij afbeelding 22 tot en met 26

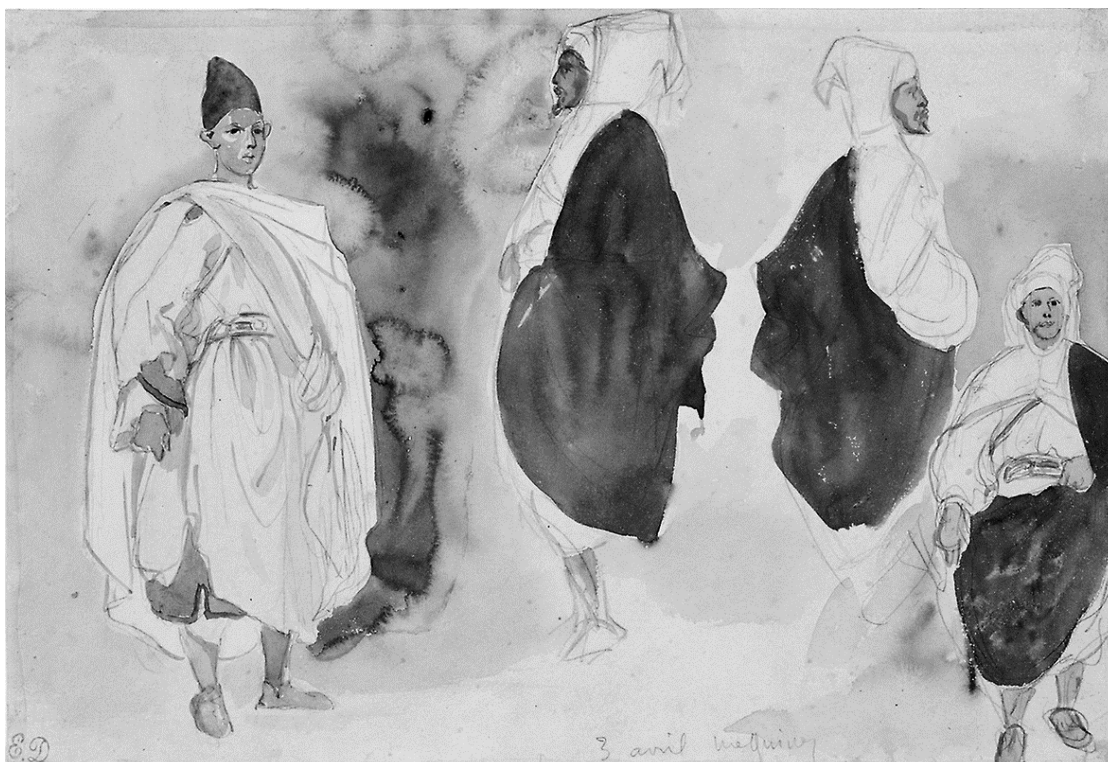
In 1832 bracht een groep Franse diplomaten een bezoek aan Marokko. De Franse kunstenaar Eugène Delacroix mocht mee als een soort verslaggever, om indrukken van deze reis vast te leggen.

Op afbeelding 22 zie je een dubbele pagina uit een van de schetsboeken met tekeningen en aquarellen die Delacroix in Marokko maakte. Aan zijn schetsen is te zien dat hij belangstelling had voor enkele specifieke onderwerpen van de Marokkaanse cultuur.

- 2p **25** Beschrijf aan de hand van de voorstelling twee onderwerpen van de Marokkaanse cultuur waarvoor Delacroix belangstelling had.

De tekeningen en aquarellen waren vaak bedoeld als voorstudies voor schilderijen die Delacroix bij terugkeer in Frankrijk maakte. Op figuur 6 is nog een schetsblad te zien dat Delacroix in Marokko maakte.

figuur 6

Uit de schetsboeken is de onderzoekende benadering van de schilder af te leiden.

- 3p **26** Geef aan de hand van figuur 6 **en/of** afbeelding 22 **drie** voorbeelden waaruit die onderzoekende benadering van de schilder is af te leiden.

In het begin van de negentiende eeuw werd de aquareltechniek steeds populairder onder kunstenaars. Delacroix maakte veelvuldig gebruik van de aquareltechniek tijdens zijn reis door Marokko.

- 2p 27 Beschrijf twee eigenschappen van de aquareltechniek die haar zo geschikt maakt voor een reisverslag.

Delacroix noteert in een brief over zijn reis naar Marokko: "Zijn wij [Fransen] zelf niet aan het einde van datgene wat de meest geavanceerde beschaving kan produceren? Zij [inwoners van Marokko] staan op duizend manieren dichter bij de natuur, hun kleding, de vorm van hun schoenen. (...) Wij daarentegen in onze korsetten, nauwe schoenen, belachelijke pakken, wij zijn te beklagen."

Delacroix heeft kritiek op de westerse cultuur en hij heeft een romantische visie op Noord-Afrikaanse culturen.

- 2p 28 Leg dit uit aan de hand van het citaat.

Ook de Zwitserse kunstenaar Paul Klee reisde naar Noord-Afrika om inspiratie op te doen. In het voorjaar van 1914 bezocht hij Tunesië. Op afbeelding 23 zie je *Gezicht op Kairuan*, een aquarel die hij tijdens deze reis maakte. Op figuur 7 zie je een recente foto van de stad Kairuan.

figuur 7

Klee was niet geïnteresseerd in het zo levensecht mogelijk weergeven van de stad Kairuan. Hij wilde vooral een harmonieus beeld scheppen. Daartoe abstraheerde hij wat hij zag.

- 2p 29 Beschrijf aan de hand van afbeelding 23 twee manieren waarop Klee het beeld van de stad abstraheert.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Klees werk wordt in de kunstgeschiedenis soms tot het expressionisme gerekend.

- 1p 30 Geef aan de hand van *Gezicht op Kairuan* een argument waarom dit werk tot het expressionisme gerekend kan worden.

De Nederlandse kunstenaar Herman de Vries reist om materiaal te verzamelen. Hij werkt veel met gevonden materialen uit de natuur. Op afbeelding 24 zie je het werk *84 kleuren* uit 2014. Voor dit werk verzamelde hij kleine hoeveelheden aarde (zand) afkomstig van verschillende plekken op de wereld. Ook vrienden brachten hem aarde. Van elk hoopje aarde wreef hij een beetje uit op papier. Je ziet hiervan een voorbeeld op afbeelding 25.

Herman de Vries wil zijn eigen inbreng in het kunstwerk zo minimaal mogelijk houden. Over zijn werkwijze zegt hij: "Ik laat zien wat er is, ik voeg er niets aan toe, ik doe niets met de natuur, er zijn mensen die werken met de natuur, ik laat alleen zien."

Bekijk afbeelding 24 en het detail op afbeelding 25.

Ook uit het werk *84 kleuren* is af te leiden dat de kunstenaar geprobeerd heeft het werk zo onpersoonlijk mogelijk te maken.

- 3p 31 Geef drie voorbeelden waaruit je dit kunt afleiden.

Je zou het werk van Herman de Vries kunnen zien als een vorm van landschapsschilderkunst.

- 2p 32 Geef twee argumenten die deze interpretatie ondersteunen.

Wie tegenwoordig reist kan op elke plek foto's maken en die delen op social media. Op het Instagram-account *Insta_repeat* verzamelt een kunstenaar uit Noorwegen instagramfoto's. Op afbeelding 26 zie je een pagina van dit Instagram-account *Insta_repeat*. De kunstenaar wil anoniem blijven.

Bekijk afbeelding 26.

De fotocollages zijn te zien als een (ironisch) commentaar op de unieke en bijzondere foto's van reizen.

- 1p 33 Leg uit waarom *Insta_repeat* te zien is als een commentaar op reisfoto's.

De kunstenaar wil met dit project een discussie over kopie en originaliteit op gang brengen. Tegelijkertijd kun je vragen stellen bij de originaliteit van deze fotocollages.

- 2p 34 Is het project *Insta_repeat* naar jouw mening te zien als een origineel werk? Geef een argument voor en geef een argument tegen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.